

13.30-14.15

Beyin - Bilgi - Yaşama Bağlamında Aydınlanma

Dr. Atilla Erdemli

Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

Özet

Bir "Yaşama Ortamı"nda "Aydınlanmak", "Aydın Olmak" önemseniyorsa orada "Aydınlanma Sorunu" var demektir. Bir sorun değişik iletişim araçlarıyla ne ölçüde güncelleştirilir ve abartılırsa, o ölçüde çarpıtılır. Günümüzde aydınlanma sorununun bulunduğu yerlerde aydınlanma adına pek çok kişi ve kuruluş ortaya çıkmakta ve "Aydınlanma nedir?", "Aydın kimdir?" gibi sorulara öylesine karmaşık yanıtlar verilmektedir ki, soruna sağlıklı çözümler bulmak bir yana, aydınlanma adına bir karanlık yaratılmaktadır.

Burada bu tehlikeyi gözardı etmeden soruna şu soruyla yaklaşmak istiyorum: Aydınlanmak insan için nasıl bir ihtiyaçtır? Aynı deyişle, insan aydınlanmak, aydın olmak zorunda mıdır? Aydınlanmayla ilgili sorular ağırlıklı olarak insan ve yaşamıyla ilgilidirler. İnsan yaşamı, insanın varlık yapısından ayrı düşünülmemeyeceğine göre, soruların temelde insanın varlık yapısı ile bağlantılı olması gerekir. Aydınlanma insanın varlık yapısında temellendiği ve oraya içkin (immanent) olduğu zaman soruya verilecek yanıt ile, aydınlanma insanın varlık yapısında temellenmediği zaman soruya verilecek yanıt ayrı varlık yapısının ötesinde toplumsal, siyasal, hatta ideolojik, politik çizgide ele alınır: Giderek toplumsal veya toplumca aydınlanmadan söz edilir. Oysa aydınlanma temelde, özünde bireyseldir; bireyde başlar, bireyin özgün yaşamında sürer, topluma, insanlara taşması yine bireyin kendisinden olur. Yukarıdaki soruyu yeniden ele aldığımızda, bu bireysel temel nedeniyle aydınlanmanın bireyin varlık yapısına içkin (immanent) ve insanın bir temel gereksinmesi olması güç kazanmaktadır. İnsanın varlık yapısının bu bakımdan irdelenmesi gerekiyor.

İnsanın varlığı, yaşamasını bireyin kendisine bırakacak biçimde yapılanmıştır. Bu nedenle insan bireyi

küçücük,önemsiz bir konuda bile neyi, nerede, ne zaman, nasıl ve ne ölçüde yapacağına kendisi karar vermek zorundadır. Davranışı bu karar uyarınca somutlaşacaktır. İnsanın varlık yapısı bu duruma, böyle yaşamaya; davranışlarını ya da yaşamasını yönetecek kararları aldığı beyni de yine böyle yaşamaya göderir. İnsan beyni akıl yürütme ve karar vermeye uygun sistemler içermektedir. Beden-Beyin Bağlamında bedende bulunmayan, beyinle tamamlanmaktadır. Buradan ortaya çıkan varlık insandır. İnsan yaşamı beyin merkezlidir. Beyin birlikte yapılandıkları organizmanın bir parçası; insanın varlık bütünlüğünde bir iç organdır, fakat yaşamaya etkili ve hatta egemendir. Dolayısıyla insan Yaşamı düşünme, akıl yürütme ve kara vermeye göre biçimlenmiştir. Bireyin yaşamıyla, davranışlarıyla ilgili kararı verecek olan beyin, bireyin kafasının içinde de olabilir, dışında da. Başkalarının kararları uyarınca yaşamının başladığı yerde bireylik, kimlik, özgünlük sorunu, ayrı deyişle, Aydınlanma sorunu ortaya çıkar. Böyle bir yaşama bireyin özgün güçleriyle kendi beynini de dışlaması olur.

Yaşama birey merkezlidir, fakat toplumu ya da daha genel bir deyişle çevreyi dışlamadan. Beyinde gerçekleşen akıl yürütmede aklın bireysel ve toplumsal boyutlarına özgü sistemler iş başındadırlar. Beyin-beden bağlamı kapsamında önemli yer tutan çevrenin yanına duyguları da koyarsak insanı daha bütün olarak göz önüne getirebiliriz. Antikçağdan beri duygu ile aklın ayrılığına ilişkin bir kanı, duygunun beyne özgü olmadığını, olsa bile akılla bağıntısı bulunmayacak biçimde bulunduğunu düşündürmüştü. Oysa günümüzde duygular ile mantıklı davranma arasındaki doğrudan bağıllığı gösteren incelemelerle karşılaşyoruz. Normal bir insanda duygu, his, akıl ve karar verme süreçleri bağılantılıdırlar ve etkileşirler.

“Sapere aude!: Aklını kullanacak kadar cesur ol!” Kant tarafından dile getirilen bu savsöz aydınlanmanın bir tavrını belirler: Aydınlanma akıl temelli bir yaşama biçimidir. Yalnızca akıl mı? Yukarıda değindiğim normal insanda tüm yaşama güçleri birliktedir ve birlikte işlerler. Öyleyse aydınlanma ya bunlardan bazılarını dışlayacaktır ya da bunların hepsinin hakkını veren bir yaşama olacaktır; yani insanın yalnızca akıyla değil, duygularıyla da yüklendiği bir özgün yaşama biçimi. Burada aydınlanmanın ışığı olan akıl ne olacaktır? Aydınlanmada aklın değişik işlevleri bulunmaktadır, fakat burada,diğer yaşama güçlerinin birlikte bulunduğu yerde en önemli görevi bir erdemi yaratmak olmaktadır: Ölçülülük.

Bireyin yalnızca neyi, nerede, ne zaman, nasıl, ne kadar yapacağına akıl ağırlıklı olarak karar verip,kararını eyleme dönüştürmesi dar sınırlı bir aydınlanmadır. Bu tutum olduğu gibi sürdürülürse aydınlanmacı olmaktan çıkabilir. Bireyin bir kaç dil bilmesi, dünyanın değişik yerlerini gezip görmesi, kitaplar okuması aydınlanmacı bir yaşama için gereklidir, fakat aydınlanmayı asıl çizgisine oturtmak ve bireyin yapıcı-yaratıcı güçlerini harekete geçirmek için yeterli değildir. Aydınlanma bireyin kendisini aştığı, erginlendiği, yetkinleştiği bir yaşama biçimidir. Her insan bireyi böyle bir yaşama için gerekli olanaklara sahiptir. Bireyin özgün aydınlanması, sahip olduğu yapıcı-yaratıcı çekirdekleri somutlaştırmaya girişmesi ile başlar. Bu durumda bilgilerimiz, görgülerimiz, becerilerimiz, akıl yürütme gücümüz, düşünme inceliklerimiz, tasarımlarımız ve hatta hayallerimiz dağınıklıktan kurtulur, bireye özgü bir temele yerleşir. Bu bireyin özgün yaşamının ortaya çıkmasıdır. Ayrı deyişle yaşamasının kendi doğasında temellenişidir. Buradan bireyin özgürlüğü ve mutluluğu gerçekleşecektir. Yaşama birey merkezlidir, demiştim. Bireyliğin ortaya çıkması, kimliğin somutlaşması için başka türlü bir yaşama olamaz. Aydınlanma bütün bu özelliklerle beraber ve onların özünde bulunarak vardır.

İnsana genel olarak baktığımızda, bir yanda bireye özgü olarak anlayan, değerlendiren, karar veren bir beyin var. Bir yanda bireyin özgün varlığı var. Diğer yanda da ancak kendi özgünlüğüne dayandığı zaman mutluluğun, özgürlüğün, bireyliğin, kimliğin ortaya çıkacağı bir yaşama biçimi var. Sözlerimin başında demiştim ki, aydınlanma insanın varlık yapısında temellendiği ve oraya içkin (immanent) olduğu zaman soruya verilecek yanıt ile, aydınlanma insanın varlık yapısında temellenmediği zaman soruya verilecek yanıt ayrı

---

olacaktır. Görünen o ki, aydınlanma bireye özgü ve onun varlık yapısında temelleniyor. O zaman soruyu yeniden ele almamız gerekir: insan aydınlanmak ve aydın olmak zorunda mıdır? Sanki böyle bir zorunluluk var, bu zorunluluğun ödülü de gösterilmiş, fakat karar ve eylem yine insan'a bırakılmış gibi. Başka türlü de olamazdı. İnsan Yaşamı mekanik bir düzene girdiğinde, insanı, insan yapan pek çok özelliğini yitirir. Burada başka sorular da ortaya çıkmaktadır:

- Aydınlanma ihtiyaç olarak ve gerçekleşme dayanakları bakımından insanın doğasında temellendiğine göre, aydınlanma bir ahlak ilkesi olabilir mi?
- Beyin-beden bağlamında aydınlanma ilkeli bir ahlakın genel geçerlik sınırı ne olur?